

**РОЛЬ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОГО КЕРІВНИЦТВА
В ЗАГОСТРЕННІ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ІЗ ВЕЛИКОЮ
БРИТАНІЄЮ І РОЗТОРГНЕННІ НЕЮ ДИПЛОМАТИЧНИХ
ВІДНОСИН З СРСР (1920-ті роки)**

Стаття присвячена аналізу радянсько-британських відносин та з'ясуванню ролі радянського керівництва в їх загостренні і дипломатичному конфлікті з Англією 1927 року.

***Ключові слова:** Радянська Росія, СРСР, Велика Британія, Комінтерн, світова революція, пролетарський інтернаціоналізм, мирне співіснування*

Постановка проблеми

У зовнішній політиці Радянської держави Велика Британія займала особливе місце. Більшовицьке керівництво розглядало її як головного представника капіталістичного світу і, значить, як головного ворога Жовтневої революції. Не Вашингтон, а Лондон у ті роки був символом, що уособлював капіталістичну систему. Англія брала активну участь в антирадянській інтервенції, і вона ж першою з великих держав визнала де-факто РСФРР, а пізніше де-юре Радянський Союз. Але гострі суперечності між двома державами в 20-х рр. неодноразово загрожували припиненням будь-яких зв'язків, а в 1927 р. уряд британських консерваторів С. Болдуїна розірвав дипломатичні відносини з СРСР, які були відновлені лише у 1929 р. лейбористським урядом Р. Макдональда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У радянській історіографії, як у працях загального характеру [1–2], та і в публікаціях окремих авторів [3], характеристика загострення радянсько-англійських відносин 1920-х рр. залишалася практично незмінною. Причини її бачилися в підступній, агресивній, імперіалістичній політиці англійських правлячих кіл, насамперед британських консерваторів, які намагалися створити проти СРСР антирадянський блок і втягти його в нову війну з метою ліквідації соціалістичного ладу.

Однак, уже в окремих дослідженнях періоду перебудови [4–5] і пострадянського періоду [6–9] відчутно позначилися тенденції до більш об'єктивного аналізу вказаної проблеми і переосмислення радянської зовнішньої політики.

Очевидно, що несприйняття радянської системи і ненависть до неї були характерними для лідерів Великої Британії в названий період. У Черчилль відкрито це визнавав і пізніше, називаючи Радянський Союз “похмурою, зловісною більшовицькою державою”, яку він так “наполегливо намагався задушити при її народженні, і яку, аж до появи Гітлера, ... вважав смертельним ворогом цивілізованої свободи” [10, 509].

Мета

Але чи такою вже бездоганною, непогрішимою, прихильною до міжнародного співробітництва і виконання міжнародних зобов'язань, була політика радянського керівництва у відносинах з Англією? У чому полягали її суперечності? Чи насправді більшовицьке керівництво і радянська дипломатія не були причетні до загострення стосунків і розпалювання конфлікту з Англією і не давали приводу британській стороні для розірвання дипломатичних відносин у 1927 р.? Розгляд зазначених питань і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Аналізуючи відносини Радянської Росії – СРСР і Великої Британії, на нашу думку, потрібно враховувати як традиції їхніх геополітичних інтересів у минулому, так і конкретно-історичні чинники, що виникли в кінці Першої світової війни. Отже, якщо говорити про перші, то протягом ХІХ ст. Російська і Британська імперії були основними суперниками на Азійському континенті. Упродовж усього південно-східного кордону Російської імперії – від Туреччини до Маньчжурії існували райони напруженості, де перетиналися російсько-британські інтереси. В умовах загострення міжнародних відносин і складання в Європі військово-політичних блоків Росія і Велика Британія в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. узгодили сфери впливу і підписали низку угод стосовно Афганістану, Паміру, Китаю і Персії [11, 264–266, 284–

286,315–318,386–394]. Вони стали союзниками по блоку Антанти і в роки Першої світової війни, досягли домовленості стосовно розподілу азійської Туреччини [12, 360–366].

Жовтнева революція в Росії, вихід її з війни і укладення сепаратного миру з Четверним союзом, політичні і соціально-економічні перетворення більшовиків справили загалом негативне враження на правлячі кола Британії, зрештою, як і на інших союзників. А проголошення більшовиками ідей світової соціалістичної революції, їхні звернення до народів інших країн із закликами повалення їхніх урядів [13, 11–14; 14, 342] не могли не викликати ворожого ставлення до більшовиків з боку всіх капіталістичних держав. Воно посилювалося після того, як радянська влада 10 лютого 1918 р. прийняла Декрет про анулювання державних і іноземних позик, а також націоналізацію власності, що належала іноземним громадянам [13, 97]. Подібна націоналізація, на думку керівників Заходу, була б правомірною тільки лише за умови проголошення війни, або стосовно переможених держав. Фінансова секція коаліції союзників, яка зібралася тоді в Лондоні, прийняла резолюцію, де заявлялося, що зобов’язання Росії не можуть бути відкинутими “без підризу основ міжнародного права” [15, 216].

Жодна з капіталістичних держав не визнала нову владу в Росії. Одним із методів їхньої боротьби з більшовизмом стала інтервенція проти Радянської Росії, що почалася в березні 1918 р., коли перші військові частини Антанти висадилися в Мурманську. Участь Англії в інтервенції у період громадянської війни не забули в Росії. Ненависть і побоювання, зосереджені на ній, були персоналізовані в особистостях військового міністра Великої Британії 1919–1921 рр. У. Черчилля і міністра закордонних справ 1919–1924 рр. Д. Керзона.

В умовах громадянської війни в Росії, гострої економічної і політичної кризи, що охопила в перші післявоєнні роки Європу, керівництво Російської Комуністичної партії більшовиків (РКП(б)) і створеного в 1919 р. Комуністичного Інтернаціоналу великі сподівання покладали на ідеї світової революції і робили ставку на стимулювання і підтримку революцій в країнах Європи через новоутворені компартії шляхом надання їм фінансової, матеріальної, інструкторської та іншої допомоги, що подавалося як вияв пролетарського інтернаціоналізму [16, 369]. Так, у липні 1919 р. була надана фінансова допомога організаціям болгарських і сербських комуністів [17, 32–33]. У серпні 1919 р. Ленін вніс пропозицію в Політбюро РКП(б) виділити терміново кілька мільйонів фунтів стерлінгів компартії Німеччини [18, 125–127].

Планувалися і силові заходи. У березні 1920 р. у телеграмі Й. Сталіну В. Ленін обґрунтовував потребу максимально прискорити оволодіння Кримом (він був під контролем врангелівських військ), оскільки “громадянська війна в Німеччині може змусити нас рушити на Захід на допомогу комуністам” [19, 330–331].

Тоді ж були прийняті рішення “помочь в советизации Польши” і “пощупать штыком Европу”, як заявляв вождь [17, 53–66].

Активізація комуністичної пропаганди і наступальні заходи більшовиків щодо експорту революцій в країни Європи викликали рішучу протидію Англії і Франції, зокрема в Польщі, якій була надана значна військова допомога.

Зусилля радянської влади і Комінтерну виявилися марними: в більшості випадків прорадянським політичним силам не вдалося прийти до влади, а ті радянські республіки, що виникли в окремих країнах (Баварська, Угорська, Словацька та ін.), невдовзі були повалені. Спроба ж допомогти “в советизации Польши” обернулася поразкою Радянської Росії у війні з нею та принизливим Ризьким миром 1921 р.

Східні країни були об’єктом уваги РСФРР і РКП(б) і раніше. Про це свідчить “цілком секретний” меморандум замнаркома закордонних справ Л. Карахана на ім’я Леніна – “Подання про виділення народному комісаріату закордонних справ 200 тис. рублів на підтримку робітничих організацій Сходу, посилку агітаторів з метою пропаганди на Сході, на першу чверть року, січень-березень 1919 року”. У меморандумі перераховувалися країни, в які передбачалося направити “агітаторів” – Північний і Південний Китай, Корея, Персія, Індія [20, 81–82].

Після поразки європейських революцій ряд більшовицьких керівників, насамперед Л. Троцький, дійшли висновку, що відтепер справа світової революції буде вирішуватися

на Сході. У цьому контексті їхню увагу привертала насамперед Персія, Афганістан і Індія, тобто країни переважно британських інтересів. Дореволюційні угоди Росії з Великою Британією стосовно Персії і Афганістану, як і інші подібні до них, були скасовані вже в 1918 р. більшовицьким урядом [13, 34–35, 91–93]. Це мало велике позитивне значення для відносин Персії з Радянською Росією і сусіднім Азербайджаном, де в квітні 1920 р. була проголошена радянська республіка. Але більшовики, які закликали народ Персії до боротьби проти британського колоніалізму, відразу ж виказали свої “дружні наміри” і вдалися до спроб відкриття в Персії “східного фронту світової революції”. Їм сприяло те, що престиж Англії в регіоні значно впав у наслідок присутності тут британських окупаційних військ, проти яких у Персії розгорнувся повстанський рух. Особливої активності він набув у північній Гілянській провінції. Очевидно, ідея поширити радянську владу на територію Персії з азербайджанським населенням захопила більшовиків Радянського Азербайджану і здобула підтримку в Москві.

У травні 1920 р. десантні загони Червоної армії на чолі з командувачем Волжсько-каспійською військовою флотилією Ф. Раскольниковим, переслідуючи білогвардійські війська, зайняли перський порт Ензели. Створений після цього із радянських десантників експедиційний корпус вступив у союз з вождем гілянського повстанського руху Мірзою Кучек-ханом, збройні загони якого контролювали, окрім Гіляна, Мазендаран, частину Перського Азербайджану, Хорасану і Астрабадської провінції [21, 66].

Спільними силами союзники витіснили шахські і англійські війська із Гіляна. 5 червня 1920 р. за пропозицією Ф. Раскольникова і не без коливань Кучек-хана, який повірив, укладаючи союз із більшовиками, їхнім обіцянкам не втручатися у внутрішні справи країни, була проголошена Перська Радянська Республіка зі столицею в місті Решт, створено тимчасовий уряд на чолі з Кучек-ханом. Він спирався на підтримку іноземних – російських і азербайджанських збройних сил, що становили основу Перської червоної армії. Воєнкомом її штабу був призначений Яків Блюмкін (в Гіляні – Якуб-заде), який прославився вбивством у Москві в 1918 р. німецького посла В. Мірбаха [22, № 3, 37–38; 8, 427].

Проголошення радянської республіки на території Персії загострило відносини Москви з Тегераном і Лондоном. Уряд РСФРР заперечував присутність радянських військ в Гіляні і заявляв про свою повагу до суверенітету і територіальної цілісності Персії. Насправді ж Москва намагалася сприяти “визвольному народному руху” грошима, зброєю, інструкторами і навіть військовими кораблями, але лише під прапором Азербайджанської республіки, тобто негласно, щоб не дати приводу для звинувачень більшовицької Росії в “червоному імперіалізмі”. Троцький також пропонував Раскольникову не тільки надавати повстанцям допомогу, а і “таємно допомогти поставити в Персії широку радянську агітацію і організацію” [22, № 3, 39]. Отже, радянська підтримка антибританської боротьби в Персії супроводжувалася спробами впровадження більшовицьких ідей. Однак населення країни, що вже знало і російську (з 1915 р.), і британську окупацію, з недовірою ставилося до них, як привнесених зовні, хоча й значною мірою через споріднених за мовою і релігією кавказців. Невдачі Персармії в боях проти шахських військ за відсутності масової підтримки населення, у якого склалося враження, що в Гіляні встановлена російська радянська влада, переконувало більшовицьке керівництво РСФРР у безперспективності збройної советизації Персії. Тому воно вирішило, з одного боку, нормалізувати відносини з тегеранським урядом, з яким у лютому 1921 р. був підписаний відповідний договір [23, 536–544], а з іншого – використати послаблення позицій Англії в Персі (сам Д. Керзон визнавав у той час, що вплив Англії в Персії падає) [24, 281] для тиску на британську дипломатію з інших проблем радянсько-англійських відносин, зокрема на переговорах про відновлення торгівельних стосунків. Отже, потреби практичної політики брали верх над нереальними ідеологічними установками експорту світової революції.

Іншим вектором “східної політики” керівництва РКП(б) і Комінтерну став афгансько-індійський. У серпні 1919 р. у листі до ЦК РКП(б) Л. Троцький пропонував створити в Туркестані чи на Уралі “політичний і військовий штаб азійської революції”. “Шлях на Париж і Лондон пролягає через міста Афганістану, Пенджабу і Бенгалії”, – писав Троцький, а тому потрібно “розпочати підготовку військового удару на Індію на допомогу індуській революції”.

У новому листі до ЦК у кінці вересня 1920 р. Троцький пропонував перейти до рішучішої політики на Сході [14, 30].

Невідомо, чи розглядалися вказані листи в Політбюро, але, очевидно, вони привернули увагу Леніна, адже 16 жовтня 1919 р. він надіслав одному із керівників Туркестану Ш. Еліаві листа з дорученням “поспішно створити хоча б маленьку, але самостійну базу, робити патрони (станки надсилаємо), ремонтувати зброю і військове спорядження, добувати вугілля, нафту, залізо”, знайти “відданих людей”, встановити “архіконспіративні” міцні зв’язки з південними країнами “через Індію і через Персію” [14, 31].

У листопаді 1919 р. II Всеросійський з’їзд комуністичних організацій народів Сходу, на якому з промовою виступив Ленін, прийняв рішення про “створення східної інтернаціональної Червоної армії” [14, 31].

Для ведення організаційної роботи в сусідніх з Туркестаном країнах 23 грудня 1919 р. була створена Рада інтернаціональної пропаганди на Сході (Радінтерпром), підпорядкована Турккомісії ЦК РКП(б), що виконувала і завдання Комінтерну. Виконавче Бюро Ради не приховувало своєї мети наблизити радянський вплив до кордонів Британської Індії. Найзручнішим для цього вважався Афганістан. Відділення Ради були створені в прикордонних з Афганістаном районах (Кушка, Тахтабазар та ін.). Радянська дипломатична місія в Кабулі, яка активно брала участь у цій діяльності, домагалась від афганців відкриття консульств у прикордонних з Індією містах – Газні і Кандагарі; на думку Москви, вони мали стати основними форпостами комуністичної пропаганди на Індію [17, 30–31].

На території Афганістану передбачалося також створення “індійської революційної армії”, яка мала вступити в Індію і зайняти певну частину індійської території та проголосити там незалежний радянський уряд на індійській землі [25, 29].

Для реорганізації афганської армії з метою посилити тиск на британські позиції в Індії Радянський уряд навіть відправив в Афганістан секретним агентом одного із колишніх керівників султанської Туреччини Джемаль-пашу, якому емір доручив командування армією, що стояла на кордоні з Індією [26, 51]. Колишній царський генерал – “воєнспец”, географ і вчений-сходознавець, начальник академії Генштабу РСЧА з 1919 до 1921 р. О. Снесарєв у своїх лекціях говорив: “З політичного погляду під територією Середнього Сходу розуміють територію, в яку входять Індія, як об’єкт для володіння, група держав-буферів і величезний російський Туркестан – база підготовчих операцій для оволодіння Індією” [27, 196].

Комінтернівські стратеги розробили і механізм вторгнення з афганської території “революційної атакуючої армії в Індію”. За ним передбачалося формування в радянському Туркестані армії – не менше 25 тис. осіб, набраних із представників незалежних племен індійсько-афганської прикордонної смуги, а також серед індійських емігрантів на афганській території (насправді ініціатори акції були впевнені, що можна набрати армію до 100 тис. осіб). Військове спорядження і зброю для такої армії планувалося зосередити на радянсько-афганському кордоні, а командні посади в ній, для підготовки відповідних індійських кадрів, мали зайняти радянські військові. Частини Червоної армії не повинні були брати участі у військових операціях, принаймні на початковому етапі, але мали бути сконцентровані в Туркестані і бути готовими прийти на допомогу революційним силам, які діяли в Індії [25, 30]. Проти такої авантюри виступив Г. Чичерін, хоча й він розглядав відносини з Афганістаном як сприятливу можливість затвердитися на “стику Індії” і здобути тим самим ефективний важіль тиску на британський уряд, щоб зробити його більш поступливим на переговорах про нормалізацію радянсько-англійських відносин [28, 81].

Акцію не вдалося здійснити. Основною причиною цього стало те, що радянське військове командування не могло забезпечити її потрібною кількістю військ, спорядження і техніки. Іншими причинами були: охолодження радянсько-афганських відносин після повалення влади Бухарського еміра за активною участю частин Червоної армії і проголошення Бухарської Народної Радянської Республіки, початок англо-радянських торговельних переговорів, а також досягнення певного прогресу у відносинах Афганістану з Англією. Водночас, плани “советизації” Афганістану зокрема створення “Всетуркменської республіки”, до складу якої мала увійти частина північного Афганістану, обговорювалися керівниками Туркестану і воєначальниками Червоної армії [29, 248].

На торгівельних переговорах з Англією радянська делегація за вказівкою Леніна повинна була запевнити британську сторону, що “ніякої офіційної пропаганди наш уряд” (радянський. – О. О.) вести не буде, ніяких інтересів Англії на Сході ми порушувати не маємо наміру [30, 103], а за пропаганду, яку веде Комінтерн, бо він є неурядовою установою, радянський уряд не може нести відповідальність. Подібним же чином Ленін розцінював невдоволення Англії щодо прийнятих рішень на з’їзді народів Сходу 1 вересня 1920 р. у Баку, в якому взяли участь делегати II Конгресу Комінтерну, і де представники РСФРР закликали “запалити справжню священну війну проти британських імперіалістів” [22, № 3, 40]. Його доводи зводилися до того що: з’їзд проходив не в РСФРР, а в Азербайджанській незалежній республіці, звідси “звинувачувати нас в тому, що ми організуємо що-небудь проти інтересів Англії, англійському урядові не вдасться” [30, 102]. Неправдивість і цинізм таких “аргументів” роздратовував британське керівництво.

Міністру закордонних справ Англії лорду Керзону не залишалося нічого іншого, як заявити 9 жовтня протест із приводу того, що радянський уряд, явно порушуючи свої обіцянки, дані в ноті 7 липня 1920 р. [23, 16], продовжував “відправляти і в цей момент відправляє російські війська в Персію” “загрожував і продовжує загрозувати походом на Хорасан”, “намагається організувати повстання серед тубільних племен на кордоні Індії”, а також “підняв справжній ураган пропаганди, інтриг і заколотів проти британських інтересів і британської влади в Азії” [23, 318]. Ленін запропонував Чичеріну заспокоїти англійців і відкинути всі звинувачення Керзона. Водночас у секретній постанові одного із Пленумів ЦК ВКП(б), написаній особисто Леніним, зокрема говорилося: “Східним народам повідомити всім, але тільки усно через послів, без єдиного папірця, що ми обдуримо Англію” [31, 77]. Більшовицький вождь також доручив Чичеріну “послати спеціальних послів у Баку і Ташкент, аби пояснити їм, що треба продовжувати ще сильніше нападати на британський імперіалізм, але не від нашого імені, а від Азербайджану і Бухари”. І на додаток “до весни створити ненароком Хорасанську Радянську Республіку” [22, № 3, 41].

Отже, попри деякі посування в бік більшого прагматизму, підхід більшовицького керівництва до зовнішньополітичних питань здійснювався незважаючи ні на що, крізь призму недавнього революційного піднесення в Європі і надії на світову революцію. Водночас виникала потреба нормалізувати відносини з капіталістичними державами.

Невдачі європейських революцій, а також потреба відбудови зруйнованою війною економіки, та іноземних кредитів і капіталів для цього, зумовили поступовий відхід більшовицького керівництва від спроб “кавалерійської атаки на капіталізм” і сподівань на близький успіх європейських революцій; воно дедалі більше усвідомлювало важливість для країни нормалізації політичних і економічних зв’язків із капіталістичним світом та пошуків форм мирного співіснування з ним. Формулу “мирного співіснування” вперше в загальному вигляді висунув нарком закордонних справ СРСР Г. Чичерін на засіданні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) 17 червня 1920 року [32, 638–661]. Однак від планів світової революції ленінське керівництво в принципі не відмовлялося – воно тільки переносило їх на віддаленішу перспективу. У середині 1921 р. на III Конгресі Комінтерну гасло світової революції було зняте і зроблено висновок про потребу підготовчого етапу для захоплення влади [33, 165–166, 178–184].

РКП(б) і Комінтерн залишали за собою право пропаганди комуністичних ідей і гострої критики капіталістичного світу, пророкування його історичної приреченості і неминучості перемоги соціалізму у світовому вимірі, продовжували надавати підтримку антиурядовим силам в капіталістичних країнах під гаслом пролетарського інтернаціоналізму, закликали до народних виступів проти правлячих класів. Комінтерн, окрім того, вже з початку 1920-х рр. почала активно використовувати у своїх оперативних цілях радянська розвідка і органи ГПУ (Головного політичного управління) [34, 251, 253].

Класовий критерій беззастережно переважав і в підходах до всіх явищ як внутрішнього, так і міжнародного життя і визначав тим самим ідеологізацію міжнародних відносин. Усі процеси в них розглядалися в контексті ніби визначеного самим історичним розвитком непримиренного зіткнення “двох світів” – нового соціалістичного і старого капіталістичного, конфронтація і протиборство яких є неминучими. Окрім того, у період громадянської війни

й інтервенції в більшовиків виникла глибока недовіра до політики Західних держав. Тому однією з головних проблем у відносинах із ними вони бачили в забезпеченні країни від нового капіталістичного нашестя, причому на певний час, поки не почнеться переможна світова соціалістична революція. Такий, фактично однобічний, безальтернативний підхід, призводив до того, що чи не в кожному політичному і дипломатичному акті інших держав, особливо великих, підозрювалися антирадянські задуми [35, 104–105].

Отже, проблема налагодження економічних відносин з іноземними державами разом із проблемою відстоювання в умовах капіталістичного оточення свого існування виходили на перший план у зовнішній політиці Радянської держави.

Правлячі кола західних країн не приховували ворожого ставлення до більшовицької Росії. Британський прем'єр Д. Ллойд Джордж характеризував її як “революційну країну, що управляється вчорашніми вигнанцями, і якої цурається весь світ за різкість її комуністичних вчень” [36, 112]. Найагресивніша їхня частина не залишала планів збройної боротьби проти більшовизму. Були такі елементи і в Англії. Однак післявоєнна Європа, глибоко вражена Першою світовою війною, вступила в “еру пацифізму”. Загальним бажанням її народів було уникнення військових конфліктів та будь за що збереження миру. І це повинні були враховувати керівники європейських держав. До того ж, у європейських економічних відносинах Росія була важливим елементом, тому багато комерсантів і підприємців висловлювалися за негайне припинення блокади Радянської Росії. “Блокада Росії, проголошена союзниками, є нерозумним і короткозорим заходом; ми блокуємо не стільки Росію, скільки самих себе”, – писав відомий англійський економіст Дж. Кейнс [37, 135].

Д. Ллойд Джордж зазначав: “Епоха більшовизму, подібно всякому революційному терору, була часом тим грізним кошмаром, який змушував здригатися світ. Більшовизм зробив величезну послугу цивілізації – він настільки залякав демократію, що змусив її повернутися до здорового глузду в той час, коли нервові збудження, викликане війною, загрожувало перейти до божевілля. Однак у нашому ставленні до Радянського уряду ми повинні не втрачати одного міркування – того, що для нас має значення – це не російський уряд, а російський народ, і в цей час більшовицький уряд є єдиним посередником у стосунках із цим потужним народом. До тих пір, поки цей народ залишається єдиним визнаним авторитетом у Росії, кожний ворожий акт стосовно нього завдає збитку Росії. Як ми це зрозуміли в 1919 р., не можна підтримувати війни проти уряду, що перебуває в цей момент при владі, не спустошуючи країну і не розоряючи її народ . . . жертвою подібної політики стане народ, який врешті-решт не забуде скоєного йому зла. Уряди виникають і зникають, а нація безсмертна” [38, 196–197].

Дотримуючись такої позиції стосовно більшовизму і залишаючись його ідейним супротивником, Ллойд Джордж заодно вважав, що владу більшовиків в Росії не можна повалити шляхом іноземної інтервенції, оскільки вона здобула більшу підтримку народу порівняно з іншими політичними силами. Народ, який підтримував, чи дозволив встановити над собою диктаторський режим, повинен власним досвідом дозріти до того, щоб позбутися його. Більшовицькі політичні й соціально-економічні експерименти в Росії – це, принаймні, внутрішня її справа. Для інших країн важливо, щоб більшовики не шкодили їхнім інтересам і визнали фінансово-матеріальні зобов'язання Росії перед ними [39, 267].

У січні 1920 р. Рада Антанти в Парижі за ініціативою британського прем'єра офіційно зняла блокаду Радянської Росії і зазначила, що було б бажаним зав'язати торгівлю з російськими кооперативними організаціями. 10 лютого на відкритті сесії парламенту Ллойд Джордж висловився за розширення торгівлі між двома державами, а на початку березня – і за конкретні переговори між ними із вказаної проблеми [40, 317–318].

31 травня в Лондоні відбулася перша зустріч англійських міністрів із радянською делегацією, яку очолював нарком зовнішньої торгівлі Л. Красін. Британський прем'єр сам вирішив вести переговори. Вони відбувалися в надзвичайно складних умовах: для радянської сторони в цей час актуальною була проблема боротьби проти військ Врангеля в Криму, радянсько-польської війни і підтримки її Англією, для англійської – посилення радянської активності в зоні британських інтересів на Сході, російських боргів тощо. Суперечності з цих проблем не раз загрожували зривом переговорів. Чичерін постійно

нагадував Красіну, щоб той не допускав спроби Англії нав'язати РСФРР свої умови і навмисно уникав конкретного обговорення вказаних проблем, що затягувало переговори. Про зіткнення радянських і британських інтересів у країнах Сходу вище говорилося. Окрім них, гострі суперечності виникли на переговорах щодо проблеми російських боргів Британії і власності її громадян в Росії, спроб англійської делегації домогтися скасування монополії зовнішньої торгівлі в РСФРР тощо. Радянська делегація посилалася на вже названий Декрет про анулювання всіх державних і іноземних позик, а також націоналізацію власності, що належала іноземним громадянам, які, на думку британських партнерів, були неправомірними. Окрім того, вони відразу звернули увагу на двоїстість радянської політики стосовно Англії і Німеччини. Так, радянський уряд, щоб зберегти мир із німцями, 27 вересня 1918 р. підписав із ними фінансову угоду, за якою передбачалося відшкодування збитків Німеччині і її громадянам, завданих радянським анулюванням позик і націоналізації німецької власності в Росії. За цією угодою, у жовтні 1918 р. у Німеччину було відправлено 83,533 т золота [2, 87; 4, 39].

Нарешті 30 червня 1920 р. у пам'ятній записці, переданій Л. Красіну, британський уряд зажадав від радянської сторони в тижневий термін відповісти про згоду чи незгоду на чотири вимоги Англії, головними з яких були дві: 1) неутручання Москви у внутрішні справи Британської імперії і її відмова від революційної пропаганди; 2) згода Радянського уряду на вирішення проблеми боргів і майнових питань у відносинах двох держав [32, 696–697].

7 липня Чичерін відповів, що радянський уряд приймає британські умови [23, 16–17]. Але і надалі непоступливість радянської сторони загрожувала завести переговори в тупий кут. Із метою деякого пом'якшення ситуації Л. Красін вніс пропозицію передачі в концесії колишнім іноземним власникам у Росії їхніх підприємств, але під контролем радянської держави. 23 листопада 1920 р. Раднарком РСФРР прийняв Декрет про концесії [2, 126]. Справило це позитивне враження на британський уряд чи ні, але врешті-решт 16 березня 1921 р. англійсько-радянська торгівельна угода була підписана. Вона фактично мала не тільки торгівельний, а й політичний характер. Англія визнавала РСФРР де-факто, однак попередні умови, висунуті британським урядом на початку переговорів, були зафіксовані в Угоді. Зокрема встановлювалося, “щоб кожна із держав утримувалась від ворожих дій чи заходів проти іншої сторони... від ведення... будь-якої офіційної, прямої чи побічної пропаганди проти установ Британської імперії, чи Російської Радянської республіки, ... а особливо, щоб Російський Радянський уряд утримувався від всякої спроби до заохочення військовим, дипломатичним, або будь-яким іншим засобом впливу, чи пропаганди, якого б там не було із народів Азії до ворожих британським інтересам, або Британської імперії дій, у якій би там не було формі, особливо в Індії, і в незалежній державі Афганістан” [23, 607–608].

Зобов'язання не вести антиросійську пропаганду стосовно країн, які склали частину колишньої Російської імперії й стали незалежними, покладалися і на британський уряд. Англія також визнавала монополію зовнішньої торгівлі РСФРР і поширювала на неї принцип найбільшого сприяння.

У “Декларації про визнання претензій” радянський уряд заявляв, що він у принципі визнає себе зобов'язаним сплатити відшкодування приватним особам (британським. – О. О.), котрі надали Росії товари або послуги, за які їм не було сплачено, “але вже після відновлення дипломатичних відносин у повному обсязі” [23, 614]. Отже, рішення однієї із головних спірних проблем радянсько-англійських відносин радянській стороні вдалося відкласти на певний термін.

Укладення торгівельної угоди з Англією спонукало радянське керівництво до деякого згортання активності на афгансько-індійському напрямку. Новому повпреду в Афганістані Ф. Раскольникову рекомендувалося уникати дій, які могли б викликати суперечності з Англією, і надмірної пропаганди соціалістичних ідей в Афганістані [41, 123]. У 1921 р. із цих же міркувань Туркестанське бюро Комінтерну перейшло на нелегальне становище і було переведене із Ташкента до Бухари [28, 82]. Водночас керівники туркестанських комуністів у 1922 р. висували ідеї приєднання північного Афганістану до Бухари [29, 249]. Вірогідність створення в північному Афганістані окремої держави в піку Англії й її активності

на півдні країни не виключалася і в кінці 1920-х років [42, 39]. У Кабулі тоді постійно перебували радянські військові, а в травні 1929 р. навіть була здійснена військова експедиція частин Червоної армії в Афганістан. Вона закінчилася невдало, але підтвердила висунуті проти СРСР звинувачення в “червоному імперіалізмі” [44, 17].

У 1920-х рр. Радянська Росія (СРСР) і Велика Британія зіткнулися з новими проблемами в центрально-азійському регіоні: Москва – з розвитком повстанського руху в Середній Азії і проблемою його підтримки з афганської території [43], Лондон – із повстанським рухом у зоні вільних пуштунських племен. Періодичні спалахи антибританських повстань, чисельні акти вбивств британських підданих повстанцями, які після цього отримували притулок на афганській території, загострили афганско-британські відносини. З метою встановлення контролю на прикордонних з Афганістаном територіях Індії британські власті намагалися розширити на північ її адміністративні кордони. Радянська сторона прагнула поглибити англо-афганський конфлікт і, за пропозицією Ф. Раскольникова, почала надавати допомогу грошима і зброєю різним прикордонним племенам [25, 33]. Витрати на розвідку і революційну роботу в Афганістані і Індії були основними в бюджеті радянської місії в Кабулі. Так, із загальної суми її затрат у період із жовтня 1922 до жовтня 1923 рр. в 1 млн 200 тис. рупій 800 тис. проходило за статтею “екстраординарні витрати”, тобто на революційну і розвідувальну роботу [45, 34].

У 1923 р. підтримка афганським урядом повстанців на кордоні з Індією, заохочувана радянською місією, настільки загострила англо-афганські відносини, що британський посланник почав загрозувати афганському урядові війною і вимагав вислати із Кабула радянського повпреда [46, 548]. Щоб не допустити прийняття Афганістаном англійських умов у радянській пресі розгорнулася кампанія щодо дискредитації політики Англії, яка характеризувалася як інтрига і провокація, а афганському урядові був дозволений транзит через територію СРСР закупленої ним в Італії зброї і навіть доставка її в Радянський Союз із наступним транспортуванням в Афганістан [46, 554].

Отже, для Москви підтримка дружніх некоммуністичних урядів у Кабулі стала важливішою, ніж підтримка певних елементів в Індії з метою посилити національно-визвольний рух проти Великої Британії. Теорія і практика мирного співіснування в радянській зовнішній політиці витіснила курс на світову соціалістичну революцію.

Показовою у відносинах Радянської Росії й Англії стала проблема концесій. Один із великих англійських підприємців, президент Асоціації британських кредиторів у Росії Леслі Уркварт висловлював принципову готовність щодо сплату російських боргів шляхом надання англійським капіталістам концесій у Радянській Росії [47, 28].

9 вересня 1922 р. із Урквартом був підписаний попередній договір про створення в РСФРР концесії для добування свинцю і цинку. В Англії до нього поставилися доброзичливо, що обіцяло певне поліпшення відносин. Однак 12 вересня несподівано для всіх Ленін запропонував членам Політбюро “відкинути цю концесію”, бо, на його думку, “це кабала і грабїж” [48, 284–285]. Ратифікація договору була відкладена. І незважаючи на те, що група радянських високопосадовців зверталась у ЦК РКП(б) із пропозицією підтримати договір з Урквартом, який вона вважала важливим для країни [73, 119], Пленум ЦК РКП(б), за пропозицією Леніна, 5 жовтня 1922 р. відхилив його. У резолюції, прийнятій Пленумом, вказувалося, що головним мотивом такого рішення стала “недопустимість для Радянської Росії підписати виняткову за обсягом і значенням концесію, з огляду ворожої політики Англії в цей момент у життєвому для Росії питанні про Дарданелли” [48, 554].

Уркварт і надалі продовжив свої зусилля щодо укладення договору, але шансів на це вже не було. У листі Чичеріну 24 жовтня 1922 р. Ленін, торкаючись переговорів з Урквартом, висловився так: “Загальна думка в мене: вони розвалюються, ми міцніємо. Якщо вдасться, треба постаратися дати їм дулю. Руки собі не зв’язувати” [19, 560]. Подібне ставлення до створення концесій було однією із причин, що стримували Захід, який не поспішав ризикувати наданням кредитів Радянському Союзу в умовах непередбачуваності політики його керівництва. Відбудова економіки країни пішла іншими шляхами, фактично винятково за рахунок внутрішніх ресурсів. Надзвичайна стриманість в реалізації концесійної політики пояснюється насамперед надто обережним підходом радянських керівників до можливості

передачі того чи іншого об'єкта в концесії. З 1922 до 1927 рр., тобто в той період, коли радянська держава найактивніше проводила курс на залучення іноземного капіталу, було отримано 2 211 пропозицій про концесії, а укладено всього 163 концесійних договорів (тобто 7,5% від пропозицій, включаючи і договори про технічну допомогу). Урешті-решт на кінець 1927 р. нараховувалося тільки 69 концесій – англійських серед них було лише 7 [49, 104].

У 1921–1922 рр. соціально-економічне становище радянської держави вкрай погіршилося внаслідок страшного голоду, що тільки в Поволжі охопив 36 млн осіб, із яких загинуло кілька мільйонів [50, 641]. Допомога в таких умовах міжнародних благодійних організацій мала велике значення, але для подолання розрухи в господарстві, промисловість у якому давала лише 20% довоєнної продукції [51, 94], конче потрібним було відновлення в повному обсязі торгівельно-економічних зв'язків із країнами Європи. Останні ж умовою їхньої нормалізації ставили визнання більшовиками відповідальності за дореволюційними фінансовими зобов'язаннями. У жовтні 1921 р. радянський уряд заявив про свою готовність на певних умовах визнати дореволюційні борги Росії перед іншими державами і їхніми громадянами і запропонував скликати міжнародну конференцію для обговорення взаємних фінансових претензій [52, 447].

Д. Ллойд Джордж, незважаючи на супротив Франції, яка не вірила в можливість досягнення компромісу з більшовиками, підтримав ідею конференції: він сподівався, що така конференція відкриє можливість для вирішення проблеми економічної відбудови Європи і взаємовідносин із Радянською Росією. У січні 1922 р. Верховна рада Антанти прийняла пропозицію Великої Британії про проведення весною 1922 р. міжнародної конференції в Генуї і навіть висловила готовність визнати рівноправ'я систем власності, тобто фактично право більшовицького режиму на існування [53, 84; 54, 62–65].

Генуезька конференція, як відомо не привела до порозуміння Радянської Росії з Англією. Аналіз дипломатичної боротьби на Генуезькій конференції не входить до завдань цієї статті. Зазначимо лише, що її провал був спричинений як суперечностями між самими західними державами (компромісна лінія Ллойд Джорджа і непримиренність Франції), так і тією непоступливістю, яку виказала радянська сторона ще заздалегідь. У радянському керівництві не було єдності з визначення позиції на Генуезькій конференції. Так, Г. Чичерін вважав, що Генуя – сприятливий момент, який необхідно використати в інтересах держави, а тому варто бути готовими на певні поступки. Л. Красін, уже не тільки нарком зовнішньої торгівлі, а і водночас повпред в Англії, у тезах до Генуезької конференції, підготовлених на обговорення в Політбюро ЦК РКП(б) і Раднаркомі, у березні 1922 р. писав: “Питання визнання радянського уряду має для нас зовсім не академічне, а безпосереднє практичне значення. Без спроби визнання наші економічні відносини із закордоном обмежуються елементарними торгівельними оборудками за готівку, чи пресловутим “товарообміном”. Не визнавши нас де-юре, капіталістичний світ не укладе тривалих, а тим більше кредитних угод з Радянською державою. Визнання ж неможливе, якщо остання, справедливо відмовляючись від сплати за воєнними позиками, не піде на принципову згоду з відшкодуванням за довоєнними міськими і залізничними кредитами, отриманими Росією до революції на Заході” [55, 66–67]. На противагу Чичеріну і Красіну Ленін дотримувався іншої позиції: він вважав доцільним викликати розкол між капіталістичними державами-учасниками Генуезької конференції, а тому, “розділити між собою” і “посварити їх” [56, 375]. У секретному листі Чичеріну він писав: “Архісекретно. Нам вигідно, щоб Геную зірвали, але не ми, звичайно. Позику ми здобудемо *краще* без Генуї, якщо Геную зірвемо не ми. Наприклад, дурка Гендерсон² і К дуже допоможуть нам, якщо ми їх розумненько підштовхнемо” [57, 466].

Очевидно, таку позицію зумовили постійні побоювання більшовицького керівництва можливого об'єднання капіталістичних країн проти радянської держави і розрахунки використати принижену Версальським договором Німеччину, щоб не допустити його. “Напрацювання” радянсько-німецького зближення вже на той час були: ще з другої половини 1919 р. почалися перші контакти на предмет військового співробітництва [58, 37], у березні 1920 р. між Німеччиною і радянським урядом був укладений договір, за одним із пунктів якого Німеччина зобов'язувалася “оснастити російську армію і промисловість, щоб вони могли протистояти англійцям в Азії і Польщі” [59, 32–33].

Ці контакти насторожили англійських керівників. “Величезна небезпека в сучасний момент”, – писав Ллойд Джордж, – полягає, на мою думку, в тому, що Німеччина може пов’язати свою долю з більшовиками і поставити всі свої матеріальні й інтелектуальні ресурси, весь свій величезний організаторський талант на службу революційним фанатикам, мрією яких є завоювання світу для більшовизму силою зброї. Така небезпека – не химера” [60, 350].

Радянське-німецьке зближення в попередні роки сприяло укладенню Раппальського договору 16 квітня 1922 р., який став несподіваним як для Великої Британії, так і для Франції. Відразу ж після підписання документу поширилися чутки про секретні військові поставки, оговорені в Раппальському договорі. А у червні 1922 р. між Німеччиною і Радянською Росією було підписано таємну військову угоду [61, 132–133]. В альянсі РСФФР і Німеччини західні держави вбачали небезпеку не тільки ревізії Версальської системи, а і новий імпульс для більшовицьких ідей світової революції.

У радянській історіографії укладення Раппальського договору подавалося як удар по імперіалістичній політиці ізоляції Радянської Росії. Однак це швидше був удар по Версальській системі, призначеній обмежити реваншистські претензії Німеччини в майбутньому [62, 58].

Тим часом революційна діяльність Комінтерну продовжувалася і це викликало невдоволення і протести Лондона, які Москва відкидала, постійно стверджуючи, що Комінтерн є незалежною від радянської держави і РКП(б) міжнародною комуністичною організацією, за яку радянське керівництво відповідальність не може нести. Іншою проблемою, яка ускладнювала відносини не тільки з британським урядом, а із широкими колами громадськості, були політичні переслідування в СРСР. У 1923 р. виник конфлікт з питань заарештованих органами ГПУ англійських громадян, а також із проблеми риболовства британських траулерів у районах Баренцового моря, які радянська сторона вважала своїми територіальними водами. 8 травня 1923 р. Керзон направив ноту наркомату закордонних справ СРСР (відомий як “ультиматум Керзона”). Вона містила вимоги звільнення затриманих радянськими прикордонниками англійських риболовних суден, сплати компенсації родинам репресованих британців і відкликання з Персії і Афганістану радянських повпредів, яких Лондон звинувачував у комуністичній і антибританській пропаганді [46, 279–285].

Питання про загострення радянсько-британських відносин неодноразово обговорювалося на засіданнях Політбюро з 11 травня по 18 червня 1923 р. [63, 218–226].

Ще до “ультиматуму Керзона” англійська сторона висловлювала протести проти затримання радянськими прикордонниками англійських траулерів, що вели промисел у межах 12-мильної зони біля радянського узбережжя. Англійці наполягали на тому, що кордони територіальних вод прийнято в міжнародній практиці обмежувати трьохмильною зоною і відмовлялися визнати законність декрету Радянського уряду від 24 травня 1921 р., за яким ця зона розширювалася до 12 миль. Радянський уряд відхилив ноту Керзона і розгорнув величезну антибританську пропагандистську кампанію. Масові демонстрації пройшли майже в усіх великих містах країни. Але врешті-решт уряд СРСР 23 травня 1923 р. висловив готовність дозволити британським траулерам промисел в межах 12-мильної зони, а також погодився сплатити компенсації англійським громадянам [46, 279–284, 326–327, 334].

Англійці вимагали відкликання радянських повпредів в Афганістані і Персії – Ф. Раскольников і Б. Шумяцького. Врешті-решт їх задовольнила інформація радянської сторони про те, що Раскольников “переведений на іншу роботу”, а Шумяцькому дані вказівки не втручатися у внутріперські справи [47, 19].

23 січня 1924 р. до влади в Англії вперше в її історії прийшов лейбористський уряд, який очолив Р. Макдональд. Ще під час перевиборчої кампанії лейбористи обіцяли встановити дипломатичні відносини з Радянським Союзом. 1 лютого 1924 р. Англія першою із великих держав визнала де-юре СРСР і встановила з ним дипломатичні відносини на рівні повірених у справах [64, 53–55]. Переговори з питання загального і торговельного договору між двома країнами проводилися з 14 квітня по 8 серпня 1924 р. Для британської сторони головною проблемою на них було повернення дореволюційних російських боргів і власності британських громадян, націоналізованої радянською владою, чи компенсації за неї; для радянської – отримання кредитів. У результаті тривалих переговорів Велика Британія погодилася визнати радянську монополію зовнішньої торгівлі,

надати СРСР режим найбільшого сприяння в торгівлі, екстериторіальність частини приміщень радянського торгпредства тощо. Уряд СРСР погодився на часткову компенсацію російських довоєнних боргів англійським приватним особам і власникам, націоналізованого майна в Росії [64, 619, 621].

Розвиток після укладення Рапальського договору 1922 р. радянсько-німецького співробітництва, особливо військового, серйозно турбував Велику Британію і Францію. За ініціативою Англії в жовтні 1925 р. у м. Локарно відбулась міжнародна конференція, в якій взяли участь Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Чехословаччина і Польща. Основним документом конференції – Рейнським гарантійним пактом – Франція і Бельгія з одного боку і Німеччина – з іншого визнавали статус-кво кордонів, установлених Версальським мирним договором. Гарантами їх виступили Велика Британія та Італія. Однак у зв'язку з незгодою Німеччини не було зафіксовано ніяких гарантій східних кордонів [65]. Загалом із погляду основного принципу англійської політики в Європі Локарнські угоди сприяли урівноваженню балансу сил на континенті [66, 170]. У Москві ж це було сприйнято як прагнення Англії і Франції спрямувати можливі реваншистські наміри Німеччини на схід, щоб зіштовхнути її з СРСР. Тепер прийшла черга для занепокоєння Радянського Союзу, тим більше, що Німеччину запросили в Лігу Націй, одна із статей Статуту якої (16-а) передбачала участь її членів у колективних діях проти можливого агресора.

Чичерін ще у травні 1925 р., коли тільки обговорювалася ідея можливої угоди між західними державами, на III з'їзді Рад СРСР звинуватив Англію в прагненні створити єдиний фронт проти СРСР [67, 294–295]. Він навіть висунув пропозицію про створення антибританського “континентального блоку” за участю СРСР, Німеччини і Франції [68, 89]. Укладення радянсько-німецького договору про нейтралітет 24 квітня 1926 р. [69, 250–252] дещо заспокоїло радянське керівництво, але його недовіра до британської і французької політики посилювалася.

У самій Англії і після встановлення дипломатичних відносин з СРСР значна частина суспільства була невдоволена тим що комуністична пропаганда, яка велась по лінії Комінтерну за підтримки радянського керівництва час від часу, давалася взнаки. Правда деякі заходи, що приписувалися Комінтерну, такі як сумно відомий “лист Комінтерну”, були сфабриковані і його керівники не мали до нього ніякого відношення. Але були і дії, які розцінювалися як втручання у внутрішні справи Англії. Зокрема, спроба керівництва Комінтерну передати 200 тис. рублів золотом англійським шахтарям-страйкарям уже після укладення торгівельної угоди 1921 р., що фактично забороняла подібні акції [70, 287].

Однак будь-яка причетність до діяльності Комінтерну постійно заперечувалася. У січні 1925 р. у розмові із західними кореспондентами щодо вказаної проблеми Чичерін роздратовано заявив: “Я можу лише повторити в тисячу і перший раз, що наш уряд не несе ніякої відповідальності за Третій Інтернаціонал, та як і уряд Макдональда за другий” [71, 342].

Одним із безпосередніх приводів до загострення радянсько-англійських відносин стала позиція СРСР щодо загального страйку в Англії, розпочатого у травні 1926 р. англійськими шахтарями. Як свідчать документи, у Москві очікували виступів британських шахтарів і готувалися до них. Ще на початку березня 1926 р. Політбюро ЦК ВКП(б) обговорювало це питання і прийняло рішення доручити керівникові радянських профспілок М. Томському “інформувати англійських товаришів, що у разі, коли б боротьба розгорілася, вони можуть розраховувати на допомогу робітничих організацій СРСР у розмірі до одного мільйона рублів” [47, 116–117; 72, 350]. На засіданні 22 квітня Політбюро прийняло рішення, яке зобов'язувало Всесоюзну Центральну Раду Професіональних Спілок (ВЦРПС) і Профінтерн прийняти мобілізаційні заходи на підтримку англійських шахтарів [72, 357].

Загальний страйк в Англії (3–12 травня 1926 р.) був організований на підтримку страйку англійських шахтарів, що почався 1 травня як протест проти локауту, оголошеного шахтовласниками. У загальному страйку взяли участь більше 5 млн робітників промисловості і транспорту країни [47, 117].

4 травня – на другий день після початку загального страйку – Політбюро прийняло розгорнуту постанову, в якій, зокрема, вказувалось, що компартія Англії (КПА) повинна “розпочати переведення страйку на політичні рейки”, висунути в “підходящий момент” гасла

“теть уряд консерваторів”, “за справжній робітничий уряд”, “націоналізація вугільної промисловості” тощо, а також підготувати відповідні звернення до англійської армії і флоту від імені профспілок. Постанова передбачала також асигнування Генраді Британського Конгресу тред-юніонів (БКТ) від радянських профспілок 250 тис. рублів як першого внеску, з повідомленням про нього в пресі, початок агітації за відрахування 25% денної зарплатні робітників і держслужбовців у Радянському Союзі на допомогу британським робітникам. Передбачалися і інші заходи, зокрема заборона входження в англійські гавані радянських суден із вугіллям і нафтою. Комуністичним фракціям в європейських парламентах приписувалося розпочати кампанію за заборону вивезення вугілля в Англію. Окрім того, рекомендувалося вжити найенергійніших заходів до щонайшвидшого створення в Європі (Франція, Німеччина, Бельгія, Чехословаччина, Польща, Італія) комітетів для підтримки англійського страйку [47, 116].

5 травня була створена спеціальна комісія Політбюро у складі 8 осіб (серед них Й. Сталін, Г. Чичерін, В. Молотов, М. Риков, Г. Зинов'єв) для “розв'язання питань, пов'язаних з англійськими справами”. У той самий день Політбюро затвердило розроблені комісією заходи, “спрямовані на припинення на час страйку вивантаження нашого (радянського. – О. О.) вугілля і нафти в англійських портах”. Вони були закамуфльовані під “ініціативу” радянських профспілок. Отак, Союз водників мав оголосити частковий страйк і заявити, що радянські вантажі для Англії відвантажуватися не будуть без згоди британських профспілок, а суднам, що вже прямували до Англії, мала бути дана вказівка приєднатися до часткового страйку водників. Союз водників також повинен був відмовитися від завантаження пального суден, запідозрюваних у можливому перевантаженні його для Англії [47, 118].

Отже, в європейській практиці профспілкового руху вперше на замовлення вищого керівництва держави почалися страйки як важіль впливу на соціально-економічну і політичну ситуацію в іншій державі, адже в рішеннях Політбюро мова йшла не тільки про надання допомоги страйкувальникам, а і про підбурювання їх до зміни політичного ладу. 6 травня Політбюро прийняло рішення розпочати активну антианглійську кампанію в радянській і зарубіжній комуністичній пресі, 7 травня – за пропозицією Сталіна – про переведення Генраді 2 млн рублів – як “другого внеску від радянських профспілок”, про що повідомила “Правда” [47, 120].

Однак керівництво Генради БКТ не стало компрометувати себе згодою на отримання фінансової допомоги від радянських профспілок. В Англії знали про їх “незалежність” і вважали, що уряд може використати це проти керівників страйку. 6 травня відбулася нарада Президії Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ) і делегації ВКП(б), на якій був прийнятий текст листа в ЦК КПА з рекомендаціями англійським комуністам стосовно їхньої тактики в період страйку, а також рішення шляхом опитування членів делегації ВКП(б) – Сталіна, Мануїльського, Зинов'єва, П'ятницького – надіслати Компартії Англії 20 тис. золотих рублів “поверх кошторису на екстраординарні витрати у зв'язку зі страйком” [47, 98].

У закритому листі ВККІ ЦК КПА від 8 травня вказувалося, що загальний страйк підтвердив висновок Комінтерну про нестійкий, нетривалий, частковий характер стабілізації капіталізму, що страйк “з першої ж хвилини набув політичного характеру”, КПА – єдина організація, спроможна “продумати цілі руху до кінця”, “усе більше ставлячи в центр боротьби питання про владу”, а “за потребою висунути і гасло створення Рад робітничих депутатів” [47, 98]. Отже, Політбюро ЦК ВКП(б) безпосередньо керувало організацією крупномасштабної кампанії підтримки страйку англійських шахтарів. Воно сприяло створенню в ряді європейських країн комітетів дій для збирання коштів і продовольства для страйкарів, заборони вивезення вугілля в англійські порти, скликанню мітингів і зібрань солідарності.

12 травня 1926 р. верховний суд Англії виніс вердикт, який оголошував загальний страйк незаконним, що суперечило англійському законодавству про промислові конфлікти. У рішенні вказувалося, що ніяких доказів існування промислового конфлікту в інших профспілках, окрім шахтарської, не має.

Генеральна рада на основі його прийняла ухвалу припинити загальний страйк. Це розчарувало керівників ВКП(б) і Комінтерну. Політика Генради БКТ була охарактеризована ними як зрада її лідерами загального страйку англійських робітників. Останнє викликало

навіть протест із боку ЦК КПА, який назвав таку оцінку втручанням у внутрішні справи англійського робітничого руху [72, 83].

Підтримка англійських шахтарів, страйк яких тривав майже до кінця року, з боку комінтернівських і радянських партійних і профспілкових структур продовжувалася. Усього з травня до жовтня 1927 р., судячи по протоколах Політбюро, із СРСР в Англію було надіслано близько 10 млн рублів, причому деякі крупні внески спочатку вилучалися із державної скарбниці “в рахунок зборів” [47, 99; 72, 11].

Багато політичних і громадських діячів Англії розглядали радянську фінансову допомогу страйкуючим шахтарям як втручання у внутрішні справи їхньої країни, як прагнення створити хаос в Англії з метою повалення уряду і зміни політичного ладу. Ця допомога, як і матеріальна підтримка національно-революційного руху в Китаї, сприяла погіршенню радянсько-англійських відносин, у всіх напрямках. У червні 1926 р. міністр закордонних справ Великої Британії О. Чемберлен під час обговорення в парламенті питання щодо англо-радянських відносин заявив, що зібрані в СРСР кошти надсилаються не для надання допомоги людям у біді, а для “розпалювання революції”. Він, як і Черчілль вважав, що систематичні порушення радянською стороною зобов’язання про відмову від пропаганди, “наприклад в Китаї”, передбачені англо-радянською угодою, роблять недоцільними переговори про будь-яку угоду. Група консерваторів радикального напрямку вимагала розірвання дипломатичних, торгівельних відносин із Радянським Союзом, звинувачуючи уряд СРСР у тому, що його політику визначає Комінтерн [47, 99–100].

Після приходу до влади більшовиків в об’єкт гострих радянсько-британських суперечок став перетворюватися Китай, політично роздроблена на початку 1920-х р. країна: на міжнародній арені її представляв Пекінський уряд, який контролював лише невелику частину держави; ряд районів управлялися урядами військових (мілітаристських клів), котрі вели між собою постійні війни; в південному Китаї діяла Народна партія (Гоміндан) під керівництвом Сунь-Ятсена – єдина політична сила, що спрямовувала свою діяльність на об’єднання розколотої країни. На початку 1920-х років у Гуанчжоу (Кантон) був створений гомінданівський уряд Південного Китаю на чолі з Сунь-Ятсеном.

У довоєнний період північна частина Китаю традиційно вважалася російською сферою впливу. Переважна частина центральних і південних районів стали зонами інтересів Великої Британії, Японії, США та інших держав. Більшовицьке керівництво розглядало Китай у контексті ідей світової революції і під гаслами боротьби із світовим імперіалізмом намагалось підірвати вплив інших держав у Китаї, насамперед Англії [61, 195]. Дипломатичні зусилля і революційні ідеї більшовиків суперечили одні другим: вони добивалися дипломатичного визнання від Пекінського уряду (у 1924 р. він визнав СРСР) і водночас встановили зв’язки з Гомінданом та іншими політичними силами. Вони також підтримували малочисельну Комуністичну партію Китаю і рекомендували їй вступити в союз із Гомінданом.

Один із перших радянських повпредів у Китаї А. Іоффе, в 1923 р. повідомляв Москву, що ця країна стоїть на порозі революції: “Китай – ахіллесова п’ята імперіалізму... Місце для нас тут надзвичайно сприятливе. Боротьба із світовим імперіалізмом має величезний резонанс і величезні шанси на успіх... Якщо ми виб’ємо у європейського капіталізму Китай, залишиться одна Індія” [74, 73].

Радянський уряд почав надавати фінансову допомогу не тільки Сунь-Ятсену, а й мілітаристам, діяльність яких була вигідна СРСР, як наприклад, Чжан Цзоліну і У Пейфу на півночі Китаю [75, 301].

На початку 1923 р. на військову допомогу уряду Сунь-Ятсена СРСР асигнував 2 млн доларів [75, 299; 77, 116], що дало можливість розпочати формування Національно-революційної армії (НРА), центром підготовки офіцерських кадрів для якої стала школа сухопутних військ Гоміндана Хуанпу (Вампу), створена за участю радянських спеціалістів. Начальником її став Чан Кайші [78, 217–218].

Г. Чичерін заперечував, що ця допомога спрямована на повалення пекінського режиму і є втручанням у внутрішні справи Китаю [71, 397–398]. Однак із 1923 р. радянське керівництво почало направляти в Кантон фахівців майже з усіх основних військових

спеціальностей. Серед них були відомі воєначальники В. Блюхер, П. Павлов, О. Черепанов, В. Пугна й інші, які фактично сприяли спробам повалити пекінський режим. За планами, розробленими Блюхером, були проведені два Східні походи, що значно зміцнили революційну базу на півдні Китаю [79, 34; 75, 209]. Головним політичним радником Кантонського уряду був представник Комінтерну М. Бородін [8, 334]. Чичерін же звинувачував західні держави і, насамперед Англію, в прагненні знищити китайський національно-визвольний рух. Він доводив, що радянська і західна політика відносно Китаю різко відрізняються: метою Радянської держави є створення централізованого демократичного уряду, незалежного від іноземного впливу, в той час коли Англія провокує місцевих воєначальників на постійні конфлікти з тим, щоб за відсутності централізованої влади в Китаї зберегти свій вплив [71, 398–399].

Насправді ж революційні ідеї і тактика, які впроваджувалися більшовицьким урядом і Комінтерном через апарат радянських радників при Гоміндані і Компартію Китаю були призначені нав’язати країні більшовицький варіант організації влади.

Після початку національної революції в Китаї 1925–1927 рр. Політбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) близько двох десятків раз розглядало проблеми, пов’язані з китайськими справами, “кураторство” над якими здійснював особисто Й. Сталін. Уже 25 червня 1925 р. Політбюро прийняло рішення вести справу на розгін Пекінського уряду [76, 576,666]. Серед інших рішень були проблеми фінансової допомоги Гоміндану і Компартії, поставок зброї і військового спорядження, направлення політичних радників і військових інструкторів [17, 314,479–481,486–487], організації у випадку необхідності військової експедиції в Китай [17, 356–357], підготовки в Радянському Союзі китайських спеціалістів [17, 490–491], створення Рад і радянських районів в Китаї [17, 486–487,489–490,491–492,494] тощо.

У 1925 р. була створена Китайська комісія Політбюро ЦК ВКП(б), а у 1926 р. – Далекосхідне бюро Виконкому Комінтерну, яке почало свою діяльність у Шанхаї [80, 157,202]. Однак, у 1926–1927 рр. у Гоміндані відбувся розкол, спричинений зокрема й політикою ВКП(б) і Комінтерну, зокрема їх надмірною опікою над КПК, яку вони штовхали в лідери Китайської революції. Чан Кайші й інші керівники Гоміндану рішуче виступили проти комуністів. 12 квітня 1927 р. Чан Кайші захопив Шанхай і сформував у Нанкіні новий уряд. Москва відмовилася його визнати. Ряд повстань, які в цей час організувала КПК проти уряду Чан Кайші були придушені. У грудні 1927 р. вона зробила спробу підняти соціалістичну революцію в Кантоні. Саме тоді китайським комуністам було дано “добро” Політбюро ЦК ВКП(б) на неї в телеграмі зі словами: “...не заперечуємо проти вашої пропозиції і радимо діяти впевнено і рішуче” [17, 493].

У підготовці повстання взяли участь радянські військові радники М. Куманін і Є. Тесленко. “Кантонська комуна” існувала всього три дні й була знищена урядовими військами. 7 тис. учасників повстання було страчено, а співробітники радянського консульства в Кантоні заарештовані і розстріляні гомінданівцями [8, 341; 81, 95].

Революційні події в Китаї розглядалися англійським урядом як ще один факт більшовицької агітації і підривної антибританської політики СРСР. У лютому 1927 р. Лондон офіційно попередив Москву, що у випадку продовження нею ворожої пропаганди він розірве дипломатичні відносини з СРСР [82, 60–62].

Після того, як 6 квітня 1926 р. був здійснений обшук китайськими властями в радянському повпредстві у Пекіні і знайдені матеріали з планами повалення уряду Чан Кайші та захоплення влади комуністами, британські власті вирішили провести аналогічні дії відносно радянських установ у Лондоні. 12 травня 1927 р. лондонська поліція захопила документи торговельного представництва СРСР і радянсько-британського акціонерного товариства АРКОС, в яких виявила додаткові свідчення антибританської діяльності радянських громадян. 23 травня 1927 р. англійський уряд прийняв рішення розірвати дипломатичні відносини з Радянським Союзом, за яке проголосувала переважна більшість британського парламенту.

Висновки

Отже, у період 1920-х рр. радянсько-британські відносини фактично перебували в стадії перманентної кризи. Більшовицькі зовнішньополітичні постулати, які засновувались

на класовому підході, вірі в світову революцію і месіанську роль революційної Росії, концепції “двох світів”, зумовили неминучість конфронтації і протиборства двох держав. Їх розділяв глибокий антагонізм. Дуалізм радянської зовнішньої політики з її двома взаємно несумісними принципами – пролетарського інтернаціоналізму і мирного співіснування різних держав, повною мірою виявився і у відносинах з Англією. Радянський уряд фінансував новоутворені компартії, зокрема й англійську, підштовхував їх до революцій, що шкодило британським інтересам, вступив у альянс із Німеччиною в підриві Версальського порядку, намагався посварити одні капіталістичні держави з іншими і разом з тим домагався відновлення торгівельних і дипломатичних зв’язків з Англією, сподіваючись на отримання потрібних країні кредитів. Він погодився взяти на себе зобов’язання часткового відшкодування англійським громадянам за націоналізацію їхньої власності в Росії, прийняв умови британської сторони, щодо припинення пропаганди, спрямованої на зміну існуючого ладу в Англії, обіцяв відмовитися від спроб стимулювання в країнах Сходу антибританських рухів, однак жодного з цих зобов’язань не виконав. Більше того, як видно із наведених фактів, втручання у внутрішні справи Англії в період загального і шахтарського страйку було санкціоновано на державному рівні Політбюро ЦК ВКП(б), але закамфльовано під “пролетарську солідарність”. Не припинялись радянські спроби поширення свого впливу в країнах Сходу: Персії, Афганістані, Китаї та інших. Традиційне російсько-британське суперництво, особливо в Азії, ще більше загострилося.

Отже, на думку автора, хоча рішення британського уряду С. Болдуїна розірвати дипломатичні відносини з СРСР у травні 1927 р. і було певною мірою упередженням, радянська політика давала для цього достатньо підстав.

Список використаної літератури

1. История дипломатии. – Т. 3: Дипломатия на первом этапе общего кризиса капиталистической системы / Под ред. А.А. Громько. – Москва, 1965; История международных отношений и внешней политики СССР. – Т. 1. 1917–1939 гг. – Москва, 1967; История международных отношений и внешней политики СССР. – У 3-х т. 1917–1987. – Т. 1. 1917–1945 / Под. ред. И.А. Кирилина. – Москва, 1986.
2. История внешней политики СССР. – Т. 1. 1917–1945 гг. – Москва, 1986.
3. Валерин Р. От разрыва до восстановления англо-советских отношений / Р. Валерин. – Москва, 1930; Лемин И.М. Внешняя политика Великобритании от Версаля до Локарно. 1919–1925 / И. Лемин. – Москва, 1947; Попов В.И. Англо-советские отношения (1927–1929) / В. Попов. – Москва, 1958; Трухановский В.Г. Новейшая история Англии / В. Трухановский. – Москва, 1958; Никонова С.В. Антисоветская политика английских консерваторов 1924–1927 / С. Никонова. – Москва, 1963; Рыжиков В.А. Советско-английские отношения. Основные этапы истории / В. Рыжиков. – Москва, 1987.
4. Загладин Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии / Н. Загладин. – Москва, 1990.
5. Нежинский Л.Н. Была ли военная угроза СССР в конце 20-х – начале 30-х годов? / Л. Нежинский // Вопросы истории. – 1990. – № 6. – С. 14–30.
6. Нежинский Л.Н. Идея “мировой революции” и внешняя политика советского государства в 1917–1921 годах / Л. Нежинский // Советская внешняя политика. 1917–1945. Поиски новых подходов. – Москва, 1992. – С. 8–62.
7. Николаев Л.Н. Угроза войны против СССР (конец 20 – начало 30-х гг.): Реальность или миф? / Л. Николаев // Советская внешняя политика. 1917–1945. Поиски новых подходов. – Москва, 1992. – С. 63–90.
8. Сидоров А.Ю. История международных отношений. 1918–1939 гг. / А. Сидоров, Н. Клейменова. – Москва, 2006.
9. Системная история международных отношений в двух томах / Под ред. А. Богатурова. – Т. 1: События 1918–1945 годов. – Москва, 2007.
10. Черчилль У. Вторая мировая война / У. Черчилль. – В 3-х кн. – Кн. 2. – Т. 3–4. Сокр. пер. с англ. – Москва, 1991.
11. Сборник договоров России с другими государствами. 1856–1917. – Москва, 1952.
12. Мировые войны XX века. – Кн. 2: Первая мировая война. Документы и материалы. – Москва, 2002.
13. Документы внешней политики СССР (далі – ДВП СССР). – Т. 1. – Москва, 1957.
14. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 26. – Москва, 1961.
15. Уорт Р. Антанта и русская революция. 1917–1918 / Р. Уорт / Пер. с англ. Л.А. Игоревского. – Москва, 2006.
16. Наринский М.М. Политика Советского Союза в Европе в 20–30-годах / М. Наринский // Российская дипломатия: история и современность. Материалы конференции, посвященной 450-летию создания Посольского приказа. – Москва, 2001.
17. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы. – Москва, 2004.
18. Коминтерн и идея мировой революции. Документы. – Москва, 1998.
19. Ленин В.И. Неизвестные документы. 1898–1922. – Москва, 2000.

20. Пятницкий В.И. Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории / В. Пятницкий; под общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск, 2004.
21. Генис В.Л. Большевики в Гиляне: провозглашение Персидской советской республики / В. Генис // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 64–80.
22. Генис В. Советская Россия и Гилянская революция / В. Генис // Азия и Африка сегодня. – 2000. – № 3. – С. 37–42; № 4. – С. 42–47.
23. ДВП СССР. – Т. 3. – Москва, 1959.
24. Монархи, министры, дипломаты XIX – начала XX века. – Санкт-Петербург, 2002.
25. Панин С.Б. «Советская угроза» Британской Индии: афганский плацдарм (20-е годы XX в.) / С. Панин // Восток. – 2001. – № 6. – С. 24–35.
26. Гиленсен В.М. Сотрудничество Красной Москвы с Энвер-пашой и Джемаль-пашой / В. Гиленсен // Там же. – 1996. – № 3. – С. 45–63.
27. Латышев А.Г. Рассекреченный Ленин / А. Латышев. – Москва, 1996.
28. Тихонов Ю.Н. Роль Г.В. Чичерина в укреплении советско-афганских отношений в 1919–1922 гг. (по архивным материалам) / Ю. Тихонов // Чичеринские чтения. Российская внешняя политика и международные отношения в XIX–XX вв.: Материалы межрегиональной научной конференции. – Тамбов, 2003.
29. Большевицкое руководство. Переписка. – Москва, 1996.
30. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 42. – Москва, 1963.
31. Млечин Л. Министры иностранных дел. Тайная дипломатия Кремля / Л. Млечин. – Москва, 2003.
32. ДВП СССР. – Т. 2. – Москва, 1958.
33. Коммунистический Интернационал в документах. 1919–1932. – Москва, 1933.
34. Симбирцев И. Спецслужбы первых лет СССР. 1923–1939 / И. Симбирцев. – Москва, 2008.
35. Белоусова З.С. Советский Союз: поиски безопасности / З. Белоусова // Европа между миром и войной. – Москва, 1992.
36. Ллойд Джордж Д. Европейский хаос / Д. Ллойд Джордж. – Ленинград, Москва, 1924.
37. Кейнс Дж. М. Экономические последствия Версальского мирного договора / Дж. Кейнс. – Москва, 1922.
38. Ллойд-Джордж Д. Мир ли это? Европейский кризис 1922–1923 годов / Д. Ллойд-Джордж; пер. с англ. – Москва, 2009.
39. Morgan K.O. Lloyd George / K. Morgan. – L., 1974.
40. Виноградов К.Б. Девид Ллойд Джордж / К. Виноградов. – Москва, 1970.
41. Гришин А.В. Установление и развитие советско-афганских отношений в первой половине 1920-х годов / А. Гришин // Проблемы истории советского государства и общества. – Брянск, 2002. – Вып. 1. – С. 114–131.
42. Бойко В.С. Советский Союз, Коминтерн и Афганистан в конце 1920-х – начале 1930-х годов / В. Бойко // Восток. – 1998. – № 4. – С. 38–51.
43. Див. Гиленсен В.М. Повстанческое движение в Средней Азии и советско-афганские отношения в 1920-е – начале 1930-х годов / В. Гиленсен // Там же. – 2002. – № 2. – С. 56–69.
44. Мошкин С.В. Советская военная экспедиция в Афганистан в 1929 году / С. Мошкин // Военный комментатор. – Екатеринбург, 2003. – № 1. – С. 14–22.
45. Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва (1921–1927 гг.). Ноты и документы. – Москва, 1927.
46. ДВП СССР. – Т. 6. – Москва, 1962.
47. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Европа. Решения «особой папки». 1923–1939. – Москва, 2001.
48. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 54. – Москва, 1964.
49. Юмашев Ю.М. Иностранные концессии в России и СССР / Ю. Юмашев // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 100–111.
50. Нариси історії Росії / За заг. ред. О.О. Чубар'яна; пер. з рос. – К., 2007.
51. Искендеров А.А. Очерки истории советского общества / А. Искендеров // Вопросы истории. – 2003. – № 3. – С. 75–95.
52. ДВП СССР. – Т. 4. – Москва, 1960.
53. Системная история международных отношений: События и документы. 1918–2000. У 4 т. – Т. 2: Документы. 1918–1940 гг. – Москва, 2000.
54. ДВП СССР. – Т. 5. – Москва, 1961.
55. Шишкин В.А. Советская Россия и Запад в 20-е гг. (новые подходы к изучению проблемы) / В. Шишкин // Россия в XX веке: судьбы исторической науки. – Москва, 1996.
56. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 44. – Москва, 1963.
57. Новейшая история Отечества. XX век. – У 2 т. – Т. 1 / Под ред. А.Ф. Киселева, Э.М. Щагина. – Москва, 1998.
58. Горлов С. Совершенно секретно: Альянс Москва – Берлин, 1920–1933 гг. (Военно-политические отношения СССР – Германия) / С. Горлов. – Москва, 2001.
59. Дьяков Ю.Л. Фашистский меч ковался в СССР. Красная армия и рейхсвер. Тайное сотрудничество. 1922–1933. Неизвестные документы / Ю. Дьяков, Т. Бушуева. – Москва, 1992.
60. Джордж Ллойд Д. Правда о мирных договорах / Д. Джордж Ллойд. – Т. 1. – Москва, 1957.
61. О'Коннор Т.Э. Г.В. Чичерин и советская внешняя политика. 1918–1930 / Т. О'Коннор. – Москва, 1991.
62. Белоусова З.С. Вызов капитализму: советский фактор в мировой политике / З. Белоусова, Д. Наджафов // XX век. Многообразия, противоречивость, целостность. – Москва, 1996. – С. 54–107.
63. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б). Повестки дня заседаний. – Т.1: 1919–1929. – Москва, 2000.

64. ДВП СССР. – Т. 7. – Москва, 1963.
65. Локарнская конференция. Документы. – Москва, 1959.
66. Демидов С.В. Внешняя политика и дипломатия Великобритании между двумя мировыми войнами / С. Демидов // Очерки истории Великобритании XVII–XX веков. – Москва, 2002. – С. 158–207.
67. ДВП СССР. – Т. 8. – Москва, 1964.
68. Кен О. Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами (конец 1920–1930-х гг.). Проблемы. Документы. Опыт комментария / О. Кен, А. Рупасов. – Ч. 1. – Санкт-Петербург, 2000.
69. ДВП СССР. – Т. 9. – Москва, 1964.
70. Коммунистический Интернационал и идея мировой революции: Документы / Сост. Я.С. Драбкин и др. – Москва, 1998.
71. Чичерин Г.В. Статьи и речи по международной политике / Г. Чичерин. – Москва, 1961.
72. Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Коминтерн. 1919–1943. Документы. – Москва, 2004.
73. Хромов С.С. Леонид Красин: неизвестные страницы биографии. 1920–1926 гг. / С. Хромов. – Москва, 2001.
74. Сидоров А.Ю. Спор между Г.В.Чичериным и А.А. Иоффе об основах советской политике в Китае / А. Сидоров // Чичеринские чтения. Российская внешняя политика и международные отношения в XIX–XX вв.: Материалы межрегиональной научной конференции. – Тамбов, 2003. – С. 71–80.
75. Широкоград А.Б. Россия и Китай. Конфликты и сотрудничество / А. Широкоград. – Москва, 2004.
76. ВКП(б), Коминтерн и национально-освободительное движение в Китае. Документы. – Т. 1: 1920–1925 гг. – Москва, 1994.
77. Крюков М.В. Извилистый путь к альянсу: Советская Россия и Сунь-Ятсен (1918–1923) / М. Крюков // Проблемы Дальнего Востока. – 1999. – № 2. – С. 108–117.
78. Юркевич А.Г. Советская военная политика в Китае и борьба в военных структурах Гоминдана в первой половине 1925 г. / А. Юркевич // Чичеринские чтения. Российская внешняя политика и международные отношения в XIX–XX вв.: Материалы межрегиональной научной конференции. – Тамбов, 2003.
79. Картунова А. И. Москва и Северный поход национально-революционной армии Китая / А. Картунова // Восток. – 1998. – № 3. – С. 33–46.
80. ВКП(б), Коминтерн и национально-освободительное движение в Китае. Документы. – Т. 2. – Ч. 1: 1926–1927 гг. – Москва, 1996.
81. Чубаров В.В. Военные конфликты в Китае и позиция СССР (1927–1933 гг.) / В. Чубаров // Советская внешняя политика. 1917–1945. Поиски новых подходов. – Москва, 1992. – С. 91–130.
82. ДВП СССР. – Т. 10. – Москва, 1965.

Надійшла до редакції 23.11.2011

Затверджена до друку 20.01.2012

Аннотация. *Овчаренко А.И. Роль политики большевицкого руководства в обострении противоречий с Великой Британией и расторжении ею дипломатических отношений с СССР (1920-е годы). Статья посвящена анализу советско-британских отношений и выяснению роли советского руководства в их обострении и дипломатическом конфликте с Англией 1927 г.*

Ключевые слова: *Советская Россия, СССР, Великобритания, Коминтерн, мировая революция, пролетарский интернационализм, мирное сосуществование*

Summary. *Ovcharenko A.I. The role of the Bolshevik policy in aggravating the contradictions with Great Britain and breaking by the latter diplomatic relations with the USSR (the 1920s). The article deals with the analysis of the Soviet-British relations and determining the role of the Soviet leadership in their worsening and diplomatic conflict with England in 1927.*

Key words: *Soviet Russia, USSR, Great Britain, Comintern, world revolution, proletarian internationalism, peace coexistence*

